

У выніку праведзеных даследаванняў на тэрыторыі верхняга Над'ясельдзя выдзяляецца некалькі асноўных гаворак: гродзенска-баранавіцкія, ці панямонскія (паўночна-ўсходняя частка даследуемага рэгіёна); паўночнабрэсцкія акаючыя і окаючыя (заходняя частка); верхняясельдскія (цэнтральная і ўсходняя частка); малецкія (паўднёва-ўсходняя частка); паўночназагародскія і сярэднезагародскія (паўднёва-заходняя частка).

І.І. Навасельцава

Мінск (Беларусь)

ПРАБЛЕМА ІНТЭРФЕРЭНЦЫІ ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ ЯК АДНА З АКТУАЛЬНЫХ ПРАБЛЕМ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Ва ўмовах афіцыйнага білінгвізму пытанні культуры маўлення па-ранейшаму застаюцца надзвычай важнымі і актуальнымі. Слушна зазначыў мовазнавец В. Плотнікаў: “Ва ўсіх сучасных славянскіх краінах у якасці адзіных дзяржаўных моў юрыдычна зацверджаны мовы адпаведных нацый. Выключэнне складае Беларусь, дзе ... дзяржаўнымі прызнаны дзве мовы — беларуская і руская... Дэ-факта заканадаўчы статус роўнасці дзвюх дзяржаўных моў практычна не рэалізуецца, бо беларуская мова даволі рэдка выкарыстоўваецца ва ўсіх сферах грамадскага, навуковага, эканамічнага, культурнага жыцця краіны”. Сучасная моўная сітуацыя ў Беларусі вызначаецца нацыянальным двухмоўем.

На тэрыторыі Беларусі двухмоўе існавала здаўна (беларуска-царкоўнаславянскае вуснае і пісьмовае двухмоўе часоў існавання Вялікага княства Літоўскага; беларуска-польскае двухмоўе перыяду ўваходжання нашых земляў у склад Рэчы Паспалітай; беларуска-рускае двухмоўе ад часоў анексавання беларускіх тэрыторый Расійскай імперыяй да нашых дзён). Нягледзячы на тое, што паводле даных перапісу насельніцтва 1999 года беларускую мову лічаць роднай 82% беларусаў і 18% небеларусаў, сёння беларуская мова не выконвае кансалідуючую функцыю ў грамадстве. Большасць людзей у Беларусі — прадстаўнікі нераўнапраўнага двухмоўя, пры якім веданне і выкарыстанне адной мовы пераважае над веданнем і выкарыстаннем другой у маўленні індывіда.

Даследаванню праблемы ўзаемадзеяння блізкароднасных моў прысвечаны працы В.П. Лемцюговай, Л.М. Шакуна, А.Я. Міхневіча, І.С. Роўды, А.А. Лукашанца і іншых вядомых беларускіх мовазнаўцаў, якія пераканаўча паказалі, што паралельнае функцыянаванне ў нашым грамадстве дзвюх моў, палераменнае іх выкарыстанне членамі грамадства ў працэсе зносін вяло і будзе весці да актыўнага перанясення элементаў моў з адной у другую, да міжмоўнай інтэрферэнцыі. Узае-

мадзеянне беларускай і рускай моў абумоўлівае шматлікасць інтэрэнцыйных памылак пры маўленні на той ці іншай мове, што ў сваю чаргу выклікае парушэнне норм суіснуючых моў. Найбольш устойлівыя ў беларускім і рускім маўленні білінгва — памылкі фанетычнага акцэнталагічнага, марфалагічнага і сінтаксічнага характару, якія могуць захоўвацца на працягу ўсяго жыцця, калі чалавек не сочыць за культурай уласнага маўлення. Таму пад уплывам рускай мовы ў беларускім маўленні назіраюцца памылкі пры пастаноўцы націску ў словах *каменны, спіна, знахар, грамадзянін, былі, пасланец* (правільна: *каменны, спіна, знахар, грамадзянін, былі, пасланец*), парушэнні пры ўжыванні склонавых форм: *па нормам, па лініям; тры вялікіх кнігі; два кілаграма* (правільна: *па нормах, па лініях; тры вялікія кнігі; два кілаграмы*), выкарыстанне нехарактэрных для беларускай мовы дзеепрыметнікаў залежнага стану цяперашняга часу з суфіксамі *-ем, -ач, -уч, -юч; кіруемы апарат, камплектуючы аддзел, вызначаючыя фактары, пануючы на рынку* (замест *кіраўніцкі апарат, аддзел камплектавання, вызначальныя фактары, які пануе на рынку*). У выніку зблытвання спосабаў утварэння найвышэйшай ступені параўнання ў беларускай і рускай мовах, пад уплывам рускіх форм утварэння гранічнай ступені якасці прадмета без параўнання з якасцю іншых прадметаў з дапамогай суфіксаў *-айш, -ейш* у беларускім маўленні сустракаецца ўжыванне форм *старажытнейшы горад, мудрэйшы чалавек, буйнейшы ў краіне, вышэйшы абавязак*, што з'яўляецца парушэннем літаратурнай нормы (правільна: *найстаражытнейшы, самы мудры, найбуйнейшы, найвышэйшы*). Пад уплывам беларускай мовы ў маўленні індывіда на рускай мове ўзнікаюць памылкі пры пастаноўцы націску ў словах *обеспечение, прыняли* замест *обеспечение, приняли* (па-беларуску: *забеспячэнне, прынялі*), захоўваецца цвёрдае вымаўленне зычных *гукаў ж, ш, ч, р*, дзеканне / цеканне, фрыкатыўны *г* на месцы выбухнога і інш.

У вусным і пісьмовым маўленні даволі частыя парушэнні сінтаксічных норм, выкліканыя неправамерным калькаваннем моўных выразаў з рускай мовы, што ў сваю чаргу вядзе да парушэнняў лексічных і граматычных правіл спалучальнасці. Сінтаксічныя канструкцыі *кніга ўяўляе сабой зборнік артыкулаў, звяртацца за даведкамі па тэлефоне, забыцца пра мінулае, пазбавіцца ад апекі, аплата праезду, дапаможнік прызначаны для студэнтаў* — калькі з рускіх канструкцый *книга представляет собой сборник статей, обращаться за справками по телефону, забыть о прошлом, оплата проезда, пособие предназначено для студентов*, з'яўляюцца адхіленнем ад норм беларускай літаратурнай мовы. Правільна: *кніга з'яўляецца зборнікам артыкулаў; атрымаць (браць) даведкі па тэлефоне, даведацца па тэлефоне; забыцца на мінулае; плата за праезд, дапаможнік прызначаны студэнтам*.

Прыназоўнік *па* менш уласцівы беларускай мове, чым рускай. Аднак пад несумненным уплывам рускай мовы ў беларускім маўленні часта ўжываюцца словазлучэнні з гэтым прыназоўнікам без уліку сінтаксічных адносін, якія выражае словазлучэнне: *работы па праектаван-*

ню, дагавор на пастайцы, на новых даных, прадпрыемства на вырабу і інш. Пры выкарыстанні нетэрміналагічных спалучэнняў, каб пазбегнуць аднастайнасці выказвання, прыназоўнік на неабходна замяняць варыянтнымі сродкамі: *праектныя работы, дагавор на пастайку, паводле новых даных, прадпрыемства для вырабу*.

Часам індывід не ведае, якое слова павінна адпавядаць слову роднай мовы, і тады ў маўленні ўзнікаюць незапоўнены лексічныя лакуны або свядомае ўжыванне русізма (*суб'яседаванне* замест *гутарка*; *благагучны* замест *мілагучны*; *дагаварыцца* замест *дамовіцца*; *страда* замест *прыпар*). Лексічная беларуска-руская інтэрферэнцыя выклікана рознымі тыпамі лексіка-семантычных сыходжанняў і разыходжанняў, што ўзнікаюць у працэсе кантактавання моў. У маўленні індывідаў нярэдка выпадкі збытвання значэнняў як слоў-амонімаў, так і слоў-паронімаў. Часта, на жаль, можна пачуць: *прафесійнае рашэнне* (замест *прафесіянальнае*), *абагуліць меркаванні* (замест *абагульніць*), *фармаваць групу* (замест *фарміраваць*), *выбарчая пасада* (замест *выбарная*), *дзейныя сродкі* (замест *дзейсныя*). Слабае веданне міжмоўнай аманіміі і параніміі прыводзіць да таго, што некаторыя беларусы неаднолькава разумеюць такія пары, як *бескорыстны* (*бескарыслівы*) і *бескарысны* (*беспользны*), *безотказны* (*безадмоўны*) і *безадказны* (*безответны*), *беспечны* (*бесклапотны*) і *бяспечны* (*безопасны*), *речь* (*маўленне, прамова*) і *рэч* (*вещь*), *мир* (*свет*) і *святло* (*свет*).

Існаванне ва ўмовах білінгвізму патрабуе асаблівай увагі да культуры маўлення СМІ, якое павінна быць узорным з пункту погляду правільнасці. Практыка паказвае, што “праз дзяржаўныя СМІ ідзе калечанне нашай мовы, падмена яе цудоўнага аблічча пачварнай “трасянкай”, а гэта, безумоўна, негатыўна адбіваецца на культуры маўлення грамадскасці: беларусы губляюць кампетэнцыю ў абедзвюх мовах і паступова пераходзяць на змешаную руска-беларускую мову. Сучасная лінгвістычная сітуацыя ў Беларусі найбольшыя паралелі мае з сітуацыяй у Ірландыі, дзе таксама пасля набыцця незалежнасці ў якасці дзяржаўнай захавалася мова былой метраполіі. Такое становішча лінгвісты характарызуюць як “посткаланіяльнае”: асіметрычны білінгвізм, прыніжэнне статусу мясцовай мовы на карысць больш “прэстыжнай”. М. Лужанінзначаў, што ў беларускай мовы “свой адметны граматычны лад, сваё вымаўленне, свае спосабы будаваць сказы, нарэшце вялікі элеватар лексікі. Мы павінны дбаць аб яе чысціні, ёмкасці гучання, каб яна, развіваючыся, не траціла самабытнасці, а праз гэта паўней выяўляла нацыянальныя скарбы для агульнанацыянальнай культуры.

Становішча мовы ў грамадстве з’яўляецца індывідуальным культурнаму і вызначае тэндэнцыю развіцця нацыі ў сучаснай сацыякультурнай прасторы. Менавіта высокі ўзровень вербальнай культуры абагульняе культуру нацыі і ў значнай ступені ахоўвае яе ад эстэтычнага рабства. Ва ўмовах беларуска-рускага білінгвізму праблема інтэрферэнцыі з’яўляецца адной з актуальных праблем як культуры беларускай, так і рускай моў. Таму адной з асноўных задач усёй нашай адука-

цыйнай сістэмы з'яўляецца фарміраванне культурна-маўленчай капетэнцыі, выхаванне высокаадукаванай, білінгвістычна падрыхтаванай асобы, якая ў першую чаргу на належным узроўні будзе валодаць роднай мовай і яе літаратурнымі нормамаі.

А.Б. Гурновіч
Мінск (Беларусь)

РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВА ўМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ. ПРАЦЭСЫ МОўНАЙ ІНТЭРФЕРЭНЦЫ

Як вядома, праблемы білінгвізму або двухмоўя (папераменнага карыстання двума мовамаі) і звязанай з імі інтэрферэнцыі (узаемаўплыву і ўзаемапранікнення моўных элементаў у выніку кантактавання моў) знаходзяцца ў цэнтры ўвагі вучоных. Яны адлюстраваны ў працах І. Вайнрахта, Э. Эйхлера, В.Ю. Розенцвейга, У.А. Арцёмава, А.М. Лявонцьева, Я.М. Верашчагіна, Л.У. Шчэрбы, М.Ф. Рыльскага і іншых лінгвістаў.

Білінгвізм — складаная, шматбакавая з'ява, разглядаецца вучонымі ў некалькіх аспектах: сацыялінгвістычным, псіхалагічным, педагогічным.

У беларускім мовазнаўстве адзначаным праблемам прысвечаны працы А.Я. Міхневіча, А.Я. Супруна, Г.П. Кліменкі, П.П. Шубы, А.І. Падлужнага, Б.А. Плотнікава, Л.Ц. Выгоннай, М.І. Канюшкевіч, А.А. Лукашанца, А.А. Гіруцкага і іншых.

Беларускімі вучонымі білінгвізм разглядаецца як гістарычная з'ява (існаванне двухмоўя і нават шматмоўя ў перыяды Вялікага княства Літоўскага, у 17—18 стст., у 19 ст., што адлюстравана, напрыклад, у працах А.І. Жураўскага, Л.М. Шакуна) і як з'ява сучаснасці.

Сучасная моўная сітуацыя на Беларусі вызначаецца пераважна як беларуска-рускае дзяржаўнае двухмоўе. Значная частка насельніцтва Беларусі карыстаецца рускай і беларускай мовамаі, існуюць і значныя катэгорыі людзей, якія практычна выкарыстоўваюць толькі адну якую-небудзь мову. Аднак паняцце білінгвізму ўлічвае не толькі актыўнае, але і пасіўнае валоданне мовай, г.зн. успрыманне на ёй пэўнай інфармацыі, таму можна прызнаць, што ўсё насельніцтва Беларусі з'яўляецца ў той ці іншай ступені двухмоўным.

Згодна з дадзенымі апошняга перапісу, 1999, звыш 70 % насельніцтва рэспублікі прызнала беларускую мову роднай, а каля 40 % жыхароў Беларусі карыстаюцца ёй рэгулярна ў сваіх надзённых справах.

Праблемы білінгвізму, інтэрферэнцыі вельмі важныя і актуальныя для нашай краіны. Грамадства імкнецца да сіметрычнага білінгвізму, пры якім кожны чалавек мог бы без памылак і без цяжкасцей ужываць адну або другую мову ў залежнасці ад сітуацыі маўлення.